

CEMİL MERİÇ'E GÖRE DOĞU-BATI VE ORTA DOĞU KAVRAMLARI

Hünkar Karaca Yalçın

■ “Tefekkür vuzuhla başlar, kurtuluş şuurla”

Milletlerin yaşamına dair birçok değer dil yoluyla aktarılır. Dil ve kültür kavramları da iç içe geçmiş iki kavramdır. Malinowski, bunu “*Her kültürün özel sembolizmi, öncelikle dilidir.*” (1992: 94) diyerek açıklamıştır. Halkın yaşayışı, kültürel değerleri kısacası geçmişi ve geleceği dil yolu ile sürdürüldüğü için dil ve toplumun zihin dünyasında yaşayan kavramlar milletlerin geleceklerine de şekil vermektedir. “Doğu” ve “Batı” kavramları ile dünya siyasal olduğu kadar sosyomekânsal olarak da ikiye ayrılmıştır ve bu kavramlara yüklenen anlamlar dünyaya yön vermektedir. Cemil Meriç, Doğu ve Batı kavramlarını insan beynindeki iki yarım küreye benzetmiştir. Bir bütünü meydana getiren iki “eşit” yarım küre...

“Meriç çok iyi özümlediği, Batı ile bu toprağın üstünde yaşayan insanın kültürünün sentezini arıyordu ve bunu ararken de isyankârdı. Neye isyankârdı? Önce bu topraktaki sorunların temelini, kaynaklarına isyankârdı, onları aşmak istiyordu. Batıyla aşacağına inanıyordu. Fakat Batı’yı gördükçe, Batı’nın temel yapısı içindeki isyankârlığını geliştirdi, zaten geliştirmemesi mümkün değildi. Baktığı zaman da tek düze bir kültürün benimseyebileceği biri olmaktan çıktı.” (Ümit Meriç, 1998: 278-279)

Meriç, Batı ve Batı kavramlarının iç yüzü ile karşılaşınca onun Batı ve Doğu’ya bakış açısının da değiştiğini söylemek mümkündür. O, medeniyet ve insan arasındaki bağlantının arayışında ve sarsıntısında. “*Cemil Meriç, medeniyeti genel anlamda değerlendirirken, bu kavramın ‘insana değer verme’ yönüne dikkat çeker.*” (Sağlık, 2010: 260)

Doğu ve Batı kavramları üzerine birçok değerlendirme yapmış olan Cemil Meriç, *Kırk Ambar* isimli kitabında yer alan “Kaypak Bir Mefhum: Orta Doğu” başlıklı yazısında Orta Doğu kavramının ilk kez nasıl

kullanıldığına dikkat çekerken dünyanın nasıl ve neden bölünüp, ayrıldığına da yer vermektedir. Meriç, ilk olarak “Doğu” kavramını ele alır ve Doğu’yu rüya ve kâbusların kanatlandığı yer olarak niteler. Özellikle **doğu** ve **duygu** kelimelerini ön plana çıkarmaktadır.

Cemil Meriç daha sonra dünyayı iki kutba ayıran ilk ülkenin Roma İmparatorluğu olduğuna değinirken bunu da sınırları belirsiz olan Asya’dan kendi sınırlarını ayırmak için yaptığını iddia eder. Roma’nın çizdiği sınırları hayalet duvar olarak niteleyen Cemil Meriç, bu duvarın Batı’nın çıkar ve siyasetine göre şekil aldığına dikkat çekmektedir. Avrupa’nın coğrafi kavramlara bu kadar hâkim olmasının da en önemli nedeninin kendisini dünyanın merkezine koymasından kaynaklandığına değinen Cemil Meriç, bu coğrafi adlandırmaların ardında yatan gerçeklerden ve Osmanlı aydınının bu kavramları geç kavramasından şöyle söz eder:

“Yuvarlak bir dünyada ne manası var böyle bir duvarın?”

Avrupa, kâinatın merkezi saymış kendini ve abeslerini Asya ile Afrika’ya kabul ettirmiş. Parsellere ayrılmış meçhul: Yakındoğu, Ortadoğu, Uzakdoğu... Bu nevezhur kelimeler, dilimizi geç fethetmiş. Cevdet Paşa, Doğu-Batı kutuplaşmasından habersiz. Ziya Paşa için ikiye ayrılmış dünya: Küfür diyarı ile mülk-ü İslam.” (Meriç, 2009: 69)

Cemil Meriç Anadolu coğrafyasını da içine alan Orta Doğu kavramının da bir kaderi kabulleniş¹ gibi bütün dünya tarafından kabullenilmesini de eleştirerek bu kelimenin ne kadar “değişken” olabileceğini de vurgular. Meriç, bu kavramın sınırlarını belirlemek adına ilk olarak *Encyclopedia Britannica*’ya başvurmuştur. Meriç, kavramların başlangıçta Avrupalı seyyahlarca bu coğrafyanın Avrupa’ya olan uzaklıklarına göre ortaya atıldığına yer verirken Avrupa’yı böylece tüm dünyanın coğrafya kitaplarında ve bilinçaltında merkeze oturttuklarını söyler:

“Batılı ilk modern coğrafyacılar ve tarihçilerden bazıları Akdeniz’in güneyinde ve doğusunda yer alan ve Fas’tan Arabistan Yarımadasına kadar uzanan, İran’ı, bazen etrafındaki ülkeleri de kapsayan bölgelerin orta kısmına Yakındoğu ismini vermişler. Yakındoğu Akdeniz’le Basra Körfezi arasında yer alan Avrupa’ya en yakın bölge. Ortadoğu, Basra Körfezi’nden Güney Asya’ya uzanan bölgeye, Uzakdoğu da Pasifik Okyanusu’nda kıyısı bulunan bölgelere verilen ad.” (Meriç, 2009: 70)

Cemil Meriç daha sonra yaptığı araştırmalar sonucunda Orta Doğu adlandırmasının İkinci Dünya Savaşı’ndan önce Mısır’daki İngiliz askerleri tarafından kullanıldığı sonucuna ulaşır. Meriç, bu kavramın savaş sırasında yapılan

¹ “1939 yılından itibaren etkin bir şekilde varlık gösteren iktisadi teşkilat Middle East Supple Center da Orta Doğu kavramının yayılmasında etkili olmuştur. Bu etkiyi Sami Öngör şöyle anlatmaktadır: “Middle East Supple Center, Orta Doğu deyimini o derece kullanılır bir hale getirmiştir ki yalnız İngilizler değil, Amerikalılar, Arap devletleri, Türkiye ve İsrail hatta Birleşmiş Milletler ve diğer milletlerarası teşekküller tarafından da benimsenmiştir.”, Sami Öngör, *Orta Doğu (Siyasi ve İktisadi Coğrafya)*, Sevinç Matbaası, Ankara 1964, s. 2.

hatalı bir kullanım olduğuna ve başlangıçta Amerikalı ve İngiliz coğrafya derneklerinin bu kullanıma karşı olduklarına dikkat çeker. Meriç, Orta Doğu kavramının bütün bu yanlışlığına rağmen kendisini kolayca kabul ettirdiğini belirttikten sonra bu coğrafyadaki toplumların bir bütünlük içermediğine Latin Amerika Avrupa gibi bölgelere kıyasla daha az benzer olduğuna dikkat çekerek bu kavramı “*sunî bir mefhum, bölgede belli bir siyaset takibine karar vermiş olan devletler tarafından uydurulmuş*” bir kavram olarak açıklar (Meriç, 2009: 70).² Meriç’in dikkat çektiği bir başka konu ise Orta Doğu ülkeleri olarak adlandırılan ülkelerin sayılarındaki değişkenliktir.³

Cemil Meriç “Orta Doğu” kavramını sunî ve yabancı bulurken bu coğrafyanın yerine Arap Dünyası tabirinin kullanılması gerektiğini daha uygun olduğunu belirtir. Orta Doğu kavramının kullanımını tekrar tekrar sorgulayan Meriç, daha sonra Grand Larousse Encyclopedique’nin Ortadoğu’ya Yunanistan’ı dâhil etmediğini bazı kaynaklarda ise Yunanistan’ı da Orta Doğu ülkesi saydığını belirtir. Meriç, bazı kaynakların da Balkanları hatta Karadeniz kıyısındaki ülkeleri de Orta Doğu’ya dâhil ettiğini söyler. Akdeniz kıyısındaki devletler arasında Türkiye, Suriye, Mısır, İsrail, Lübnan, Arabistan, İran ve Irak’ı da içine alan bütüne verilen ad olduğuna dikkat çeker.

“İkinci Dünya Savaşı sonrasında Ortadoğu kavramı şu devletleri içine almaktaydı: Türkiye, Kıbrıs, Lübnan, Irak, İran, Filistin, İsrail, Ürdün, Mısır, Sudan, Libya, Arap Yarımadası’ndaki çeşitli devletler yani Kuveyt, Yemen, Umman, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri... Sonraları Arap devletleriyle benzer duyguları paylaşan, benzer dış politikalara sahip Tunus, Cezayir ve Fas da Ortadoğu kavramına dâhil edildi, onları Afganistan ve Pakistan takip etti. Yunanistan’ın Ortadoğu tarifine ithali, ilk bakışta münasebetsiz gibi gözükebilir...” (Meriç, 2009: 71)

Orta Doğu kavramının ilk kez 1902’de Amerikalı denizci Alfred Thayer Mahan tarafından kullanıldığına dikkat çeken Meriç, bu kullanımın amacının da Arabistan ile Hindistan arasındaki bölgeyi anlatmak olduğunu söylemektedir. (Meriç, 2009: 74). Cemil Meriç’e göre Orta Doğu kavramı da Yakın Doğu kavramı da “çağdaş ama modern olmayan” kavramlardır. Çünkü Batı Avrupa’yı dünyanın merkezi sayan bir pergelin işaretini ifade etmektedir. Meriç bu ifadelerin hatırlattığı *telakkileri dar ve metruk* bulur.

² “(...) Orta Doğu ülkelerinin sınırlarının Avrupa’da çizildiği bir dönemdi, örneğin Irak ve Ürdün İngiliz buluşudur ve Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra boş bir haritada sınırları İngiliz politikacıları tarafından çizilmiştir. Suudi Arabistan, Kuveyt ve Irak sınırları 1922’de bir İngiliz devlet memuru tarafından belirlenmiştir. Suriye, Lübnan’da Müslüman ile Hristiyanlar arasındaki sınırlar Fransa; Ermenistan ve Sovyet Azerbaycan’ı sınırları da Sovyetler Birliği tarafından çizilmiştir.” David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış Modern Orta Doğu Nasıl Yaratıldı?*, çev.: Mehmet Harmancı, Epsilon Yayınları, İstanbul 2018, s. 15.

³ Tayyar Arı, ayrıca “Orta Doğu” kavramını ele alırken bu bölgenin özellikle Müslüman coğrafyası olmasını vurgulamaktadır: “Hangi tanım dikkate alınsa alınsın, Orta Doğu’dan söz edildiğinde daha ziyade dinsel anlamda Müslümanların etnik anlamda ise Türk, Arap ve Farşlıların çoğunluğu oluşturduğu bir bölgeden söz edilmektedir.” Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Alfa Akademi Basım, İstanbul 2017, s. 17.

“Ortadoğu birinin güneyine, ötekinin kuzeyine, üçüncüsünün batısına düşmüş ne gam! Daha da garibi bu tabirlerin bizzat Ortadoğu halkı tarafından da benimsenmiş olması. Ortadoğu sözü o kadar beğenildi ki tabii edildiği bölge de, kullanılış yerleri de genişledikçe genişledi. Önceleri Basra Körfezi ile Karadeniz boyunca uzanan geniş bölge için kullanılırken, Ekvator Afrika’sını Hindistan’dan Atlantik’e kadar uzanan geniş bölgeyi belirtmeye başladı. Bu kadar eski bir medeniyet bölgesinin, dünyanın en kadim medeniyetinin, kendini böyle nevezuhur ve renksiz bir isimle yâd edecek hale gelmesi dikkate şayan değil mi? Ne var ki bu isimlerin yerini tutacak başka kelimeler bulmaya kalkışınca da büyük zorluklarla karşılaşılıyor.” (Meriç, 2009: 76)

Meriç, daha sonra Bernard Lewis’in Orta Doğu üzerine yaptığı çalışmalara yer verir. *Ortadoğu, Hıristiyanlığın Doğuşundan Günümüze 2000 Yılın Tarihi* isimli çalışması hakkında değerlendirmeler yapan Meriç, Orta Doğu’da süregelen savaşlar hakkında görüşlerini belirtir. Meriç Yakın Doğu ve Uzak Doğu kavramları hakkında da görüş belirtir. Özellikle Moğol İstilasına yer veren Meriç bu istilaların 19. yüzyıla kadar süren bozgunun da sebeplerinden biri olarak gösterilmesini taraflı ve romantik bulur. Moğolların Arap medeniyetini yıkmadığını aksine Arap medeniyetinin daha evvel dağılma dönemine girdiğini, Moğolların ve bozkır kavimlerinin de etkisiyle İslam medeniyetini İranlaştıklarını ve böylece yeni bir şekil aldığını belirtir. Medeniyetin doğduğu topraklar olarak kabul ettiği Irak ve Mısır’ın coğrafi ve kültürel değerlerine yer veren Meriç, günümüzde bu bölgede hâkim olan karmaşayı şu cümleler ile ifade eder:

“Doğu, Ortaçağ keşişleri için, hidayetden mahrum bir insanlar ülkesiydi. 18. asır yazarlarına göre, bir rüya beldesi. Kapitalizm bu geniş, bu esrarlı, bu meçhul bölgeyi hudutsuz iştihasını doyuracak, kolay fethedilen bir servet kaynağı olarak gördü. Devlet-i Aliye çöktükten sonra, ray’et-i İslam’ın dalgalandığı dünya parsellere ayrıldı... Avrupa, kıtaları ve ülkeleri kendi çıkarlarına göre yeniden adlandırdı. Bir vaftiz merasimiydi bu. Ve biz bayram çocukları gibi şadan, bu yaldızlı isimleri dudağımızdan düşürmez olduk. Tefekkür vuzuhla başlar, kurtuluş şuurla.” (Meriç, 2009: 80)

Orta Doğu bölgesinin her dönemde önem arz etmesinin nedenlerine de yer veren Meriç bu bölgenin Asya, Afrika ve Avrupa arasında bir köprü oluşturduğuna ve hiçbir zaman siyasi öneminin azalmadığına dikkat çekmektedir. Ayrıca Arap dünyasını dikkate almadan yalnızca İsrail ile siyaset yapmanın da mümkün olmayacağını dile getiren Meriç, İran ve Arap ülkelerindeki petrol kaynaklarının önemine yer verdikten sonra ve Avrupalı ülkelerin her dönemde petrol yataklarına olan yoğun ilgisine dikkat çekmektedir.

Kaynaklar

- Arı, Tayyar, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Alfa Akademi Basım, İstanbul 2017.
- Fromkin, David, *Barışa Son Veren Barış Modern Orta Doğu Nasıl Yaratıldı?*, çev.: Mehmet Harmancı, Epsilon Yayınları, İstanbul 2018.
- Malinowski, Bronislaw *Bilimsel Bir Kültür Teorisi*, çev.: Saadet Özkal, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 1992.
- Meriç, Cemil, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.
- Meriç, Cemil, *Kırk Ambar*, C 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.
- Öngör, Sami, *Orta Doğu (Siyasi ve İktisadi Coğrafya)*, Sevinç Matbaası, Ankara 1964.
- Sağlık, Şaban, “Cemil Meriç’in Düşüncesinin Anahtar Kavramları”, Bir Entelektüel Tedirgin Cemil Meriç, *Hece Dergisi Özel Sayı*, S 157, Ocak 2010.